

Вікторія Косменюк,

студентка 3 курсу

ННІ української філології та соціальних комунікацій
(Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького).

Науковий керівник: **Л. В. Шитик,**

кандидат філологічних наук, доцент.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АНЕКДОТІВ

У статті проаналізовано явище мовної гри, визначено особливості її функціонування на різних структурних рівнях в українських анекдотах.

Анекдот як коротка забавна розповідь, поза сумнівом, має стати предметом спеціального лінгвістичного вивчення. З одного боку, категорія комічного належить, за М. М. Бахтіним, до найважливіших концептів культури, до таких координат буття, як карнавальне ставлення до світу [1], і відповідно знаходить різноманітне вираження в мовній семантиці й прагматиці. З іншого боку, анекдот є стійкою формою оповідання й має ознаки, що відрізняють цей тип текстів від інших [5, с. 15].

У вітчизняному мовознавстві явище гри слів найповніше досліджене на фонетичному (різноманітні звукові повтори) та лексичному (обігрування значень полісемічного слова, омонімів та паронімів) рівнях (це, зокрема, праці І. В. Качуровського [8], дослідження паронімії української мови Н. Л. Дащенко [6] та ін.), меншою мірою – на рівні фразеології (обігрування омонімічних фразеологізованої і вільної синтаксичної конструкцій: В. С. Ващенко [3], М. Т. Демський [7], В. Д. Ужченко [10] та ін.). Недостатньо це явище вивчене в системі словотвору й у граматиці української мови (у морфеміці, морфології, синтаксисі), хоч на цих мовних рівнях воно також є одним із традиційних і поширених семантико-стилістичних засобів.

З огляду на сказане, явище гри слів та, зокрема, каламбур як один із його основних різновидів потребує поглибленого вивчення – з урахуванням його

вживання в анекдотах на різних мовних рівнях, що зумовлює актуальність обраної теми.

Система засобів і способів реалізації комічних інтенцій в анекдоті певною мірою замкнута, має свої внутрішні особливості будови, функціонування й розвитку. У неї своєрідний зв'язок із зовнішнім світом, специфічні функції в ньому; відповідно – специфічні парадигми, у які входить ця система та її окремі вияви. Внутрішню сутність усього текстового простору анекдотів (макрорівень) і тексту окремого анекдоту (мікрорівень) становлять специфічні структури [11].

Досліджуючи власне лінгвістичну традиційну проблематику сучасного українського анекдоту, нас передусім цікавлять структурні й функційно-семантичні особливості жанру ігрових мовних творів. Кваліфікуючи анекдот як системне утворення, логічно звертати увагу не лише на жанр загалом, але й на текст конкретного анекдоту.

Вивчаючи тексти анекдоту, важливо зіставляти їхній зміст і форму. Можна визначити поверхневий зміст (тему), що становить власне семантику, і зміст глибинний, внутрішній – прагматику, а також зовнішню форму – матеріальні засоби вираження і внутрішню форму (структуру).

Термін «мовна гра» вперше був використаний Л. Вітгенштейном, йому також належить широке тлумачення мовної гри як «однієї з тих ігор, за допомогою якої діти опановують рідну мову» [4, с. 24]. У дослідженнях останніх років термін «мовна гра» набув дещо іншого значення: під мовною грою розуміють усвідомлене порушення норми [2; 5]. За такого підходу мовну гру протиставляють мовній помилці, яка виникає внаслідок ненавмисного порушення норми.

Зауважимо, що мовна помилка має тенденцію до перетворення в мовну гру. На нашу думку, уже таке порушення при свідомій орієнтації на мовну гру не може бути витлумачене як помилка, адже воно є правилом. Отже, це особлива норма, яка визначає мовну гру.

Найяскравішим виявом мовної гри слугує каламбур. Суть його полягає в зіткненні або, навпаки, у несподіваному об'єднанні двох несумісних значень в

одній фонетичній (графічній) формі, тобто основними елементами каламбуру є, по-перше, однакове або близьке звучання, а по-друге – невідповідність між двома значеннями слова, між значенням фразеологізму та «вільних слів», слова і його компонентів, слова та довільних його частин, слова і його помилкової, довільної «народної» етимології. Для утворення деяких каламбурів використовують спільнокореневі слова.

Семантична двоплановість анекдоту полягає в пародійному зображенні предметів, порушенні образів, висміюванні звичних фактів, взаємних позицій персонажів, висміюванні нерозуміння партнера, а також в обіграванні двозначності або невизначеності певного поняття анекдоту.

Двоплановість анекдотичного тексту створюють декількома способами. Один із них – це протиставлення позамовної та мовленнєвої дійсності. Напр.: *Професор студентові, який провалює черговий залік: «Я поставлю Вам залік, якщо Ви скажете, які три слова найчастіше використовують студенти». – «Я не знаю». – «Правильно! Давайте заліковку».*

У цьому випадку *«Я не знаю»* в парадигмі реальності означає – «відсутність знань», а в мовленнєвій – «три слова, які найчастіше вживають студенти». На зіставленні цих значень і створено анекдотичну ситуацію.

Інший вид двоплановості полягає в протиставленні первинного і ситуативного (штучного) значення. Напр.: *«Юначе, купіть троянди! Хай квіти говорять за вас». – «Гаразд, дайте одну. Я буду небагатослівний».*

Це поширена модель створення ігрового змісту анекдоту. Її можна пояснити, урахувавши внутрішню форму тексту. Символічне значення, що міститься у внутрішній формі метафори продавця квітів, продовжене покупцем в іншій, реальній, площині, одночасно актуалізовано ігровий початок.

Мовна гра на лексичному рівні представлена оригінальним використанням синонімів та антонімів, напр.: *Удача усміхається сміливим, згодом над ними сміється, а потім довго над ними регоче.* Лексеми *усміхатися, сміятися, реготати* – це неповні синоніми. Спостережено градацію значень: *посміхатися* – «посмішкою виражати свої почуття, ставлення» [9, с. 706],

сміятися (над) – «кепкувати, глузувати» [9, с. 813], *реготати* (над) – «кепкувати, голосно й нестримно сміятися» [9, с. 755]. Відрізняються ці слова не тільки значенням, а й стилістичним забарвленням. Перші два дієслова нейтральні, а дієслово *реготати* – стилістично забарвлене, уживане в розмовному стилі. Така градація посилює ефект появи негативних відтінків у словах.

В анекдоті «*Бідні чоловіки раніше були багатими холостяками*» протиставлення понять *чоловіки* й *холостяки* увиразнено вживанням антонімів *багатий – бідний*. На основі антонімії, звичайно разом з омонімічними елементами й семантичними порушеннями, удається створити досить вдалі каламбури.

Джерелами мовної гри може бути омонімія та паронімія. Напр.: *Штірліц топив піч. За годину він її втопив*. У цьому мовному відрізку комічний ефект виникає завдяки використанню омонімів *топити* – «розпалювати й підтримувати вогонь у печі тощо» [9, с. 860], і *тонити* – «занурюватися у воду, змушувати опускатися на дно» [Там само].

На рівні синтаксису мовна гра найчастіше представлена використанням неповних ситуативних речень. Напр.: *Із спортивного репортажу: «Нам потрібно гол! Нам потрібно гол – ми його й отримали»*. У цій ситуації під впливом закону економії мовленнєвих засобів спрощено головний член односкладного речення (слово категорії стану + інфінітив повнозначного дієслова) до вживання лише модальної частини – слова категорії стану *потрібно*. Із ситуації зрозуміло, що опущеним основним дієсловом має бути *збити*. Проте це речення можна зрозуміти й по-іншому: «*необхідність щось мати, отримати*». Зіставлення таких значень і спричинює появу мовного парадоксу.

Часто явище мовної гри одночасно відбувається на кількох мовних рівнях. На лексико-фонетичному воно виражене в неоднозначному розумінні слів і фраз, в основному і метафоричному прочитанні їх, в обігранні полісемічних лексем тощо.

Один із найпоширеніших прийомів, на яких побудовані українські анекдоти, – це прийом обігрування багатозначності слів, що часто створює комічний ефект. Завдяки контекстові слово у фразі може виражати подвійне значення, що ілюструємо таким прикладом: «*Жінка – це таємниця!*» – «*Ага, особливо від дружини*». Для вираження комічного ефекту використано різні значення слова *таємниця*. Перше значення – щось не пізнане, те, що не стало відомим [9, с. 847]. Друге – те, що відоме не всім, що не підлягає розголошенню, секрет [Там само].

Часто анекдотичні ситуації створені на основі зіставлення фразеологічних зворотів і вільних словосполучень із тими ж словами: «*Уночі всі комарі на одне обличчя і, на жаль, це обличчя моє*».

Інколи комічні мовні ефекти виникають на межі морфології та синтаксису. Наприклад, для утворення комічного ефекту використовують різноманітні відмінкові значення: «*Ви розмовляєте англійською?*» – «*Тільки зі словником*». – «*А з людьми соромитесь*». У першому випадку сполучення з прийменником *з (зі)* виражає обставинні відношення способу виконання дії; у другому випадку – сполучення іменника в об'єктному орудному відмінку *зі* сполучником *з (зі)* називає особу, що вступає в стосунки з іншою особою. Саме багатозначність відмінків та різноманітність зв'язків між словами породжують комічне сприйняття анекдоту.

Отже, в анекдоті завжди відбувається наближення людської свідомості до мови, він актуалізує найменш вірогідні семантичні ресурси мови. Саме в цьому жанрі найвиразніше простежуємо явище мовної гри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Букирева Т. А. Аспекты языковой игры: аномальность и парадоксальность языковой личности Довлатова: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2000. – 20 с.

3. Ващенко В. С. Фразеологізація компаративних зворотів // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 34-40.
4. Витгенштейн Л. Философские исследования [Електронний ресурс] / Л. Витгенштейн. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/library/witt/phil.html>
5. Гольдин В. Е. Внутринациональные речевые культуры и их взаимодействие // Вопросы стилистики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1993. – 127 с.
6. Дащенко Н. Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60-80 рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1996. – 21 с.
7. Демський М. Т. Системні зв'язки у сфері фраземіки // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 36-43.
8. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (Стилістика). – Ніжин, 1994. – С. 27-28.
9. Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2009. – 1008 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: Посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.
11. Шмелев Е. Я. Русский анекдот. Текст и речевой жанр – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 144 с.